

1. Politieke stijl

Laten we het simpel houden, maar ook weer niet simpeler dan in het licht van de waarheid verantwoord is.

Albert Einstein¹⁹

Een specifieke stijl van optreden is een noodzakelijke voorwaarde voor populisme. De vraag is dan natuurlijk wel wat er zo bijzonder is aan de stijl van populisten in vergelijking met andere politieke stijlen dat we daarvoor hier bijzondere aandacht vragen.

De Amerikaanse communicatiewetenschapper Robert Hariman definieert het begrip 'politieke stijl' als 'een samenhangend repertoire van gedragingen die worden ingezet om een publiek zodanig te overtuigen dat het bereid is zijn steun te verlenen aan het behalen van gestelde doelen'.²⁰ Bij dat gedrag moeten we denken aan een bepaalde manier van schrijven en spreken, optreden in publiek, uiterlijke verschijning en de voorkeur voor bepaalde media. Wanneer die verschillende uitingsvormen een samenhangend geheel vormen, zullen ze ook het meeste indruk maken en de grootste impact hebben, aldus Hariman. Het gaat bij stijl echter om meer dan alleen 'een toevallige vorm' voor datgene waar het eigenlijk om gaat, namelijk 'de inhoud'. De vorm heeft een geheel eigen betekenis en geeft de inhoud van de boodschap een extra dimensie. Of beter gezegd: zonder die vorm zou de boodschap niet voldoende appelleren om ook werkelijk impact te hebben. Of, zoals de Groningse socioloog Dick Pels het zegt: stijl kan een middel zijn om vorm en inhoud, boodschap en verbeelding, argument en maniertjes tot een krachtig geheel samen te voegen.²¹

19. Citaat ontleend aan Lincoln Barnett, *The Universe and Dr. Einstein* (New York 1950), p. 314.

20. Robert Hariman, *Political Style, The Artistry of Power* (Chicago 1995), p. 4.

21. Dick Pels, 'Aesthetic Representation and Political Style: Re-balancing Identity and Difference in Media Democracy,' in John Corner & Dick Pels (red.), *Media and the Restyling of Politics. Consumerism, Celebrity, Cynicism* (London 2003), p. 45.

Om dit punt te illustreren, analyseert Pels de opkomst van Pim Fortuyn. Anders dan Hans Janmaat daarvoor, wist hij vergelijkbare standpunten op een manier te presenteren die veel grotere groepen aansprak dan de voorman van de Centrum Democraten ooit gelukt was. Terwijl Janmaat een grijze muis was die zich alleen vanwege zijn uitspraken onderscheidde van de gemiddelde ambtenaar, was Fortuyn een flamboyante persoonlijkheid die anders was dan al die andere politici die tot dan toe de dienst uitmaakten. Hij was welbespraakt en was met zijn kale hoofd, dure maatpakken en Daimlermet-chauffeur een bijzondere verschijning. Het feit dat hij daarnaast boeken schreef en zich ook na zijn hoogleraarschap bleef presenteren als professor, creëerde gezag. Door zich als politicus bovendien van zijn kwetsbare en persoonlijke kanten te laten zien, stelde hij het publiek in staat zich met hem te identificeren.

Dergelijke eigenschappen maakten hem ook een gewild persoon voor optredens op televisie. Fortuyn mocht dan wel politiek hoogst incorrecte standpunten verkondigen, maar bij welke zender hij ook verscheen, hij leverde gegarandeerd uitstekende kijkcijfers. Fortuyn was, kortom, niet zomaar een politicus – hij was ook een entertainer.

'At your service!': Zoiest gekozen tot lijsttrekker voor Leefbaar Nederland presenteert Pim Fortuyn zich op 25 november 2001 op geheel eigen wijze als de perfecte volksvertegenwoordiger.

Dat valt positief te waarderen wanneer daarmee de kloof tussen burger en politiek overbrugd zou kunnen worden. Maar Pels is toch vooral kritisch. Hoewel hij uitgebreid aandacht besteedt aan het gedachtegoed van Fortuyn,²² vreest hij dat al dit uiterlijk vertoon ten koste gaat van de inhoud. Daardoor worden burgers gereduceerd tot ordinaire voyeurs die politiek alleen maar zien als entertainment, zonder zelf politieke verantwoordelijkheid te nemen. Dit impliceert dat stemmen op iemand als Fortuyn per definitie onverantwoord zou zijn. En van iemand die zich in kringen van GroenLinks beweegt, hoeft een dergelijk oordeel niet te verwonderen. De ideeën die in dergelijke kringen worden aangehangen, staan lijnrecht tegenover het zogenaamde ‘rechts-extremisme’ dat deze politieke dandy verkondigde.

Dat de vorm ten koste gaat van de inhoud en dat populistten op zijn best de neiging hebben zaken te simpel voor te stellen, op zijn slechtst het publiek voor te liegen, is een vrij gangbare opvatting, niet alleen in mainstream media, maar ook in academische kringen.

1.1 Het frame: de leugenachtige demagoog

Met zijn frontale aanval op de toenmalige paarse kabinetten zette Fortuyn veel kwaad bloed. Terwijl men in Den Haag dacht dat alles fantastisch ging en de peilingen er aanvankelijk veelbelovend uitzagen voor de regeringspartijen, kwam daar ineens die professor vertellen dat ze er een puinhoop van hadden gemaakt. Een deel van die problemen had te maken met bureaucratie, regeldruk, toenemende schaalvergroting en een merkwaardige voorkeur voor publieke megaprojecten waarvan het sterk de vraag was of die rendabel waren. En hij meende dat met cijfers te kunnen aantonen. Daarnaast signaleerde hij bepaalde ontwikkelingen in de samenleving die hem

22. Zie ook Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2003).

bepaald niet gerust stemden. Een politiek die gericht was op emancipatie van vrouwen en minderheden leek desastreuze gevolgen te hebben voor gezinnen, sociale integratie, tolerantie en veiligheid. Hij meende zelfs een verval te zien van de joods-christelijke cultuur, toenemend antisemitisme en een islamisering van onze cultuur.²³

Deze veelomvattende systeem- en cultuurkritiek lag zo ver buiten het denkkader en voorstellingsvermogen van het establishment van die dagen, dat ze de instinctieve neiging hadden Fortuyn als 'een leugenaar' en 'minderwaardig mens' af te schilderen.²⁴ De problemen die hij aankaartte werden ontkend, het benoemen ervan tot taboe verklaard en wie zich niets van dat taboe aantrok en de problemen aan de orde bleef stellen, werd gedemoniseerd.

Door het optreden van Fortuyn kreeg het al veel langer bestaande wantrouwen richting de politiek voor het eerst een stem die breed weerklank vond. Het publiek nam geen genoegen met de reactie van de zittende elites. En toen Fortuyn, vlak voor de verkiezingen die hem mogelijk het minister-presidentschap zouden hebben bezorgd, door een linkse milieuactivist werd doodgeschoten, was voor velen de boot aan. Velen in het land waren van mening dat de continue demonisering had geleid tot een klimaat waarin het alleen nog wachten was op degene die uiteindelijk de trekker zou overhalen.

Tot dan toe was wel vaak beweerd dat Fortuyn een ordinaire demagoog was. Zo een die er niet voor terugschrok om politiek incorrecte opinies te verkondigen, waarvan het establishment, inclusief

23. Zie achtereenvolgens Pim Fortuyn, *De islamisering van onze cultuur* (Uithoorn 2001), *De puinhopen van acht jaar Paars* (Uithoorn 2002) en *De verweerde samenleving* (Uithoorn 2002).

24. Fortuyn zelf was geneigd betrokken politici te verdenken van een bewuste strategie. Zie Gerard Spong & Oscar Hammerstein, *Vervolg ze tot in de hel'. De haat-zaai aangifte van Fortuyn* (Amsterdam 2003). In deze studie gaan we ervan uit dat zijn tegenstanders, bij gebrek aan bewijs van het tegendeel, er echt van overtuigd waren dat Fortuyn een gevaar voor de democratische rechtsstaat vormde.

de mainstream media, van mening was dat de problemen die hij aankaatte op zijn minst zwaar overdreven werden, dan wel het resultaat van zijn eigen perverse brein.

In Nederland heeft men nooit echt gezocht naar verklaringen voor het feit dat iemand die – naar de mening van de zittende macht – onzin verkoopt, toch zoveel kiezers trekt. Maar ook door internationaal gerenommeerde wetenschappers werd lange tijd simpelweg aangenomen dat het volk zich nu eenmaal uit pure onnozelheid graag laat misleiden door demagogen. Ze willen niet anders dan complexe problemen gereduceerd hebben tot simpele oplossingen waar zij zelf baat bij hebben, zo luidde de meest gangbare verklaring.²⁵

Maar daarmee was de kous niet af. In de Verenigde Staten waren de presidentsverkiezingen van 2016 uitgelopen op een debacle voor de Democratische kandidaat Hillary Clinton, terwijl de meest absurde kandidaat die de Republikeinse Partij ooit had voortgebracht er met de winst vandoor ging. De vraag die wetenschappers zich naar aanleiding daarvan stelden, was deze: hoe kon het dat Clinton haar leugens zwaar kreeg aangerekend, terwijl Donald Trump – voor veel critici de absolute incarnatie van leugenachtigheid – op dit punt van zijn achterban veel minder te verduren had – zelfs van orthodoxe, evangelicale christenen die ook zeker hun twijfels hadden.

Dat roept de vraag op wat een leugen eigenlijk is. Een leugen is een bewering waarbij degene die haar doet, de waarheid bewust geweld aandoet. We kunnen dus wel concluderen, zo stellen de Amerikaanse management-deskundigen Oliver Hahl, Minjae

25. Zie Cas Mudde, 'Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what?' in *European Journal of Political Research* 52 (2013), pp. 1-19; Jan-Werner Müller, *What is Populism?* (Philadelphia 2016); en Francis Fukuyama, 'The Populist Surge. Trumpist populism could easily linger longer than most people readily assume,' in *The American Interest* 13/4 (2018), p. 3; <https://www.the-american-interest.com/2018/02/09/the-populist-surge/>.

Kim en Ezra Zuckerman Sivan in *The Authentic Appeal of the Lying Demagogue*, dat politici wereldwijd regelmatig liegen. We kennen allemaal de voorbeelden van George Bush sr. (*'read my lips: no new taxes'*) en Bill Clinton (*'I did not have sexual relations with that woman'*). Toch dient er hier volgens de auteurs onderscheid te worden gemaakt tussen zogenaamde 'insider leugens' enerzijds en 'alledaagse leugens' anderzijds.²⁶

In het geval van 'insider leugens' worden uitspraken voor waar gehouden, tot bij nader onderzoek het tegendeel blijkt. Vanaf dat moment worden ze ook als schending van de norm gezien en wordt de betrokken politicus daarop afgerekend. In het geval van 'alledaagse leugens' is dat laatste niet het geval. Ook al weet het publiek dat het hier om een leugen gaat, ze wordt geaccepteerd omdat ze uitgesproken wordt door iemand die aan hun kant staat en hun belangen vertegenwoordigt.

Hahl en de zijnen veronderstellen in het laatste geval een zeker cynisme bij degenen die op Trump stemden. Dat cynisme zou verklaarbaar zijn vanuit de gedachte dat alle politici, of ze nu links zijn of rechts, altijd leugenaars zijn. Er zou sprake zijn van een algehele vertrouwenscrisis in de democratie. Die crisis geldt niet alleen de VS, maar ook Europa, Nederland niet uitgezonderd.

Want ook hier herinneren we ons allemaal nog wel de leugentjes van het type dat Bush sr. zijn burgers verkocht: 'het kwartje' dat Wim Kok als tijdelijke accijnsverhoging op brandstoffen invoerde, maar dat we nooit meer hebben teruggekregen. Of denk aan de beloftes van Mark Rutte: 'duizend euro voor elke hardwerkende Nederlander' en 'geen cent meer naar de Grieken'. Geen wonder dat velen zich afvragen wat het verschil is met mensen als Fortuyn, Wilders en Baudet, die door diezelfde politici voor gek verklaard worden.

26. 'The Authentic Appeal of the Lying Demagogue: Proclaiming the Truth about Political Illegitimacy. *American Sociological Review* 83/1 (2018), p. 5.